

תעתועי דיוקנו של השיר במראה

זיוה שמיר

ביקורת

רות קרטון-בלום / יד כותבת יד (שירה)
בראי עצמה - ארבעים שנה / הוצאת הקי"י
בוץ התאחד / 1989 / 144 עמ'

בכול אשמה הרומנטיקה - אותה תנועה מהפכנית, שהביאה לשינויים כה מפליגים במחשבה בכלל ובמחשבת האמנות בפרט, ובתוך כך שיתנו באופן יסודי ומהותי את המוסכמות לגבי יחסי יוצר-יצירה-עולם. בעוד שהאמן הקלאסי טרח והשתדל לבי-חזר ביצירתו אשליה של מציאות, בא רע-הו הרומנטיקון והזכיר לקהלו בהתערבויו-תיו הסובייקטיביות האירונית, שאין יציר-דת האמנות ה"אובייקטיבית" אלא מערכת של מלים (וכמאמר המשורר הנודע, שהביא אל הספרות העברית את הרומנטיקה במי-אחר: "גם אלה, אודה לא אבושה, / רק דברי רוח, מלים, מלים"). אמני המכחול הזכירו לקהלם שוב ושוב, כי יצירתם אינו-נה אלא אוסף של כתמי צבע, וכי הכול עוי-בר דרך מנסרת עין האמן.

הספקנות האירונית, שהיתה המפתח לדגישות החדשה, גררה גם יחס אמביוולנטי של היוצר כלפי יצירתו - יחס של משי-קיף ושל שותף-מעורב כאחד. האמנות המודרנית הקצינה עוד יותר את העמדה הרומנטית, ועיצבה עולם אימיקטי, המו-תר מראש על אשליות המציאות ועל כל ערך אובייקטיבי. היצירה הפכה למין תעי-תועון הגובל באבסורד וב"נונסוס", ולקור-איה היא זימנה תכופות חוויה מתסכלת של סתימות ושל סתמיות, שמשמעותה

העיקרית כרוכה - למרבה הפראדוקס - בהעדר משמעות או בשלילתה.

פרופ' רות קרטון-בלום מרחיבה בפתח ספרה את האבחנה, שאותה פיתחה במבוא לאנתולוגיה שלה "שירה בראי עצמה", בין השיר ה"ארכיפואטי", שבו הכתיבה על מלאכת הכתיבה היא "סתם" נושא חזיתי (כשם שהאהבה היא נושא של שירה-אהב-כה והטבע הוא נושא של שירה-טבע) לבין "השיר המתמלא מחולייתו", העוסק בעצמו ואינו פונה אל העולם הרפרזנטאלי שמחוץ לטקסט כדי לשאוב ממנו חומרי-מציאות. השיר מן הקטגוריה השניה, המ-תמקד בעצמו ויוצר אגב כך "מטא-לשון" (לשון הדנה בלשון עצמה), שייך כמובן למודוס כתיבה חדשני והרמנויטי, ההולם את מערכת זרנישויות של דורנו.

■ תמונה בתוך תמונה בתוך תמונה

להפגרת אבחנותיה, מסתייעת ר. קר-טון-בלום בציווריהם הטאוטולוגיים של אמנים מודרניים שכלתניים, כדוגמת מגי-ריט וסטיוונרו, אך מתעכבת ביתר פירוט דווקא אצל ציורו של ו.לאסקו - "לאס מוניאס", שחולל עוד במאה ה-17 מהפך בתפישת הייצוג. בציור נודע זה ניצבת במרכז הבד האינפנטה המלכותית וכן שאר דמויות מחצר-המלכות, המתבוננות בזוג המלכותי (שאיו גולה בתמונה אלא במרו-מז וכאילו באקראי, דרך המראה הקבועה בכותל), ואילו בשולי הבד עומד האמן מול הכן ונותן עינו ב"מודל". לפנינו ציור נרקי-סיסטי, המתמקד ביוצר ובמעשה היצירה ולא ב"עולם". אגב כך, הופך הוא את היוצ-רות, ומעמיד, מעשה "עולם הפוך", את עיקרה של התמונה בשוליים ואת שוליה הבלתי-נראים לפי כללי הרפרזנטציה הק-לאסית - במרכז. לאמיתו של דבר, הוא

רות קרטון-בלום

מציג את מה שמשתקף: אישונו של הנק-לט בעיני הצייר, ומאחר שהנקלט בעיני הצייר גם משתקף במרומז בראי שבירכתי החדר, הרי לפנינו לכאורה תמונה בתוך תמונה בטור הולך וקטן עד לאין-סוף.

תמונה זו, שזכתה גם לווריאציה מודר-נית מפרי-מכחולו של ג'ון ק. קלארק, משמ-שת כאן בעקיפין גם להבהרתה של תופעת הרמיזה הבין-טקסטואלית, שאף היא סמ-מן מרכזי בשירה בת-דורנו, המוסבת על עצמה והמתבוננת בעצמה כבמראה. ואכן, כדברי המבוא לספר, השירה של העשורים האחרונים מרבה לדבר על עצמה באמצ-עות הלשון הבין-טקסטואלית, היוצרת להלכה מעין דיאלוג בינה לבין משוררי

העבר, והכך היא מבטלת לכאורה את אור-פיה הנרקסיסטי של שירה זו. אולם, באור-רח פראדוקסלי, תופעת הבין-טקסטואלי-ות בשירת זמננו מדגישה עוד ביתר שאת את הפן המיוחד והמיוחד של המשורר המודרני הספציפי (הרומז לעבר ומסתמך עליו רק לכאורה, ולמעשה הוא מתמקד בעצמו, כיאה למחברה של שירה המתבונ-נת בעצמה). כך, שירו של נתן זך לזוברט פרוסט אינו מאיר את שירו של פרוסט, כי אם את הפואטיקה של זך, והוא הדין בפא-רודיות של סינן על שירי ביאליק, שלא נועדו להאיר את ביאליק, עולמו ויצירתו, כי אם את עולמו האבסורדי, משולל המ-שמעות והערך, של המשורר המודרני.

האנתולוגיה שלפנינו מביאה משיריהם של כארבעים משוררים מודרניים, בני המהלך בעל הרקע האנגלו-אמריקאי, השיר-לט בעשורים האחרונים בשירה העברית (מהלך שהחליף את הרקע הצרפתי-רוסי של משוררי המודרנה שבין שתי מלחמות העולם ושל משוררי דור הפלמ"ח). קר-טון-בלום נותנת במבוא לספרה סימנים, שבגללם הפכה תופעת ההתבוננות העצ-מית לתופעה כה מרכזית בשירה המודרנית בכללה: (א) תחושת הרלטיביזם ואי-הווד-אות האופפת את האדם המודרני, המהרהר על לשונו ועל כליה ומערעד עליהם; (ב) תודעת האבסורד, שמתלווה לה תחושה של התפוררות, מחפשת נואשות אמצעים למציאת סדר, משמעות וערך; (ג) המודעות לתהליכי התודעה ("מחשבות על מחש-בות") מעודדת שירה המוסבת על עצמה; (ד) ההתעניינות במושגי היסוד של המדע החדש, ובתוכם מושגי האינטליגנציה המ-לאכותית, מעודדת אף היא את התבוננותו של המדיום בעצמו.

כל אלה הם סימנים בינלאומיים, והמוי-נים את תופעת ה"שירה בראי עצמה" בכל

לשון ובכל תרבות, ובמה מתייחד המודר-ניסט העברי מחבריו לאסכולה שבכל אתר ואחר: נרמזו במבוא, כי מצבה האנומלי של העברית (הממוזגת בתוכה לשון על-זמנית מרובדת וטעונה עם לשון-הזמן החיה וה-מדויקת) מעמידה דגמים אופייניים להתכ-וונות עצמית בשירה העברית, שבה למלה קשת משמעויות רחבה, למן המליצה הא-רכאית ועד לסלוג היומיומי.

כרוך כאן גם אחד הפראדוקסים של השירה המודרנית בכלל, ואצלנו בפרט: מצד אחד, המודרניסט רואה עצמו בדרך-כלל באור בינלאומי, ומתעניין בעיקר בנושאים כלל-אנושיים, ובראש ובראשונה בתהליך העשייה הספרותית, שהוא נושא מרכזי ביצירה המודרנית. ההתבוננות המ-מושכת ב"ספרות בראי עצמה" הפכה את עולמם של היוצר והיצירה לטריטוריה או-טונומית, המנותקת כביכול מגבולות וממ-גבלות של מקום. המשוררים הופכים לאור-חיו של עולם סוליפסיסטי, שאינו מתחשב כביכול בגבולות גיאוגרפיים מוגדרים - מעין גירסה מוקצנת ומודרנית יותר של "מגדל השן" של משוררי הדקאדנס ב"מפנה המאה".

■ משורר - על גדות הירקון

מצד שני, נכפים על המשורר המודרני אילוצים לוקאליים, בשל היותו משורר "צנטריפטלי", המעניק ללשון ערך עליון ומעמד אוטונומי (והלשון הריהי על-פידוב עניין לאומי ולוקאלי). טיבה של לשון השירה, גם כשהיא לשון "בינלאומית", כאנגלית וכצרפתית, שסממנים לאומיים ואפילו רגיונליים נותנים בה את אותותיה-הם. השירה המודרנית, המבוססת יותר המלה, אף אינה מיתרגמת בנקל, ודנה לרוב

את משורריה הקוסמופוליטיים כביכול לך-תק מן הקורא הזר. במציאות הסבוכה שלנו, מוליד הפראדוקס הזה שפע של דו-גמאות של יוצרים, שלולא קשריהם לשפה העברית ולקהל הטבעי שלהם, ששפתו עברית, היו מתגוררים מן הסתם על חופי התימו, הסיין או ההאדסון, ורק העברית מבחר השירים שבקובץ מציע מבט סי-נכרוני וסינאופטי של השירה העברית בדורנו. ר' קרטון-בלום בנתה באנתולוגיה "יד כותבת יד", מבנה שאינו נצמד לאיזו מוסכמה של דורות או משמרות או חבר-רות, כי אם עוקב בדרך סינגטית אחר תה-ליכים ותמורות בספרות המתהווה. כך, היא משבצת שיר משל אבות ישורון "אח-רי" שירים של זלי גורביץ ושל יוסף שרון, וכך חותמים חיים גורי ועוזר רבין את הקר-בץ, הכולל גם משיריהם של אחרוני האח-רונים.

בולטים בקובץ שירים משל משוררים העוסקים במדעי הטבע ובמדעי החיים, כגון אבנו טריינין, מרדכי גלדמן וצבי עצי-מון, ששירתם היא הדגמה לתיוה בדבר חלקם של המדעים החדשים בהאצת התה-ליך של ה"ריפרור" העצמי. רב גם חלקם של משוררים ששנות עיצובם היו בשנות הששים וראשית שנות השבעים - משוררי "עכשיו" ו"סימן קריאה", ובמיוחד מאיר ויזלטיר ויאיר הורביץ, שהפואטיקה שלהם נתעצבה בהשראת השירה האנגלו-אמריק-אית בת-ימינו, העוסקת בעצמה כמתוך אור-בססיה. וכמובן, רב כאן חלקו של נתן זך, מחוללו של המהלך הזה, שרישומו ניכר בספרותנו עד עצם היום הזה, כ-30 שנה "לאחר הרעש". מה יהיה טיבו של המהלך הבא בספרותנו, לאחר המהלך הגרמני-רוסי של הרומנטיקה העברית, המהלך הצרפ-תי-רוסי של המודרנה הארצישראלית וה-

מהלך האנגלו-אמריקאי של השירה ב-40 שנות מדינה? איזה מהלך יפרנס אותה האני-תולוגיה הבאה של ר' קרטון-בלום? קשה לדעת. בהתחשב במאות הצעירים המ-שוטטים, שעשו את ה"סדר" בקטמנדו, ובאלפים אחרים התועים בדרכי החיים במזרח הרחוק, ולאור העניין שמעוררים ספריו של יואל הופמן, יתכן שיהיה זה מהלך זן-בודיהיסטי...

במקומותינו יוצאים ספרים חדשים לבקרים, "נוצצים ונובלים" (כמאמר המשור-ר המצוטט לעיל), אך לא בכל יום יוצא לאור ספר שהוא גם ספר מפתח, בעל ערך מחדש ופוקח-עיניים לקומץ המבינים בתחום, וגם אירוע תרבותי ממדרגה ראשו-נה לקהל הרחב של שוחרי השירה העכש-וויית. לפנינו קובץ המסב לקוראו הנאה אי-נטלקטואלית וריגושית, ובעיקר - הנאה אסתטית כפולת-פנים: הן מן הקנקן והן ממה שבתוכו. ההסברים הכלולים במבוא מעודדים את הקורא להערכה מחודשת את השירה המודרנית בכלל ואת השירה העברית בת-זמננו בפרט. שירים שנראו סתומים וחסרי כל משמעות, מתבהרים לפתע לאור שיבוצם הקולע בהקשר התר-בותי הטבעי שלהם. המתעניין במודרניזם כתופעת תרבות רחבה ובשירה העברית המודרנית, כתופעה בינלאומית ולוקאלית כאחת - ימצא בספר שלל אבחנות חדשות ומרתקות. אני כשלעצמי, מצאתי בספר מפתחות להבנת תופעות במודרניזם, שאור-תן הבנתי עד כה רק באופן אינטואיטיבי, ולפתע נפרשו ונתבהרו לעיני בחדות רבה ובדרך ממצה ומשכנעת.

ז. שמיר